

Role ptáků v expresionistických básních

Schopnost letu ptáky vždy odlišovala od zbytku zvířecí říše. Létání ptáky ‘osvobozuje’ od přitažlivé síly, která nás, lidi, drží při zemi a poutá nás k ní. Proto se slova jako volnost, svoboda a nezávislost tak často používají v básních jako jejich přirovnání. Když se však podíváme na jednotlivé druhy ptáků, tak se nespojují tak často s těmito vlastnostmi, ale spojují se s vlastnostmi, se kterými si daný druh ptáka lidé asociují. V expresionismu, který se snaží vyjádřit emoce a prožitky člověka, se využívá často metafor ptáků a jejich druhů, právě díky mnoha významům, které jim můžeme přiřknout. Prožitky, které se expresionističtí básníci snaží zprostředkovat, nebývají z velké části pozitivní, například kvůli tehdejší historickým událostem, jako například první světová válka. Nabízí se tak otázka, jaké vlastnosti expresionističtí básníci přisuzují ptákům, jejich jednotlivým druhům a poddruhům?

Když nespecifikujeme druh a díváme se na ptáky obecně, tak za jejich hlavní schopnost, která nás na první pohled zaujme, považují létání. U tažných ptáků nás pak fascinuje i jejich daleká cesta, kterou podnikají, aby přežili chladnější části roku. Tyto vlastnosti se pak odráží v tom, jak básníci používají přirovnání ptáka. Ptáci tak mohou symbolizovat například touhu po opuštění.

*„Za mýma očima jsou vody,
všechny je musím vyplakat.
Pokaždé chtěla bych
odletět s tažnými ptáky;“¹*

Jako zde v básni *Píseň* od Evy Lasker-Schüllerové, kde píše jak chce opustit svůj život a utéci ze svého domova, protože se jí rozbil vztah a nechce se již potýkat se svým starým světem. Proto jí tam tak dobře funguje metafora tažných ptáků, kteří opouštějí svůj domov na severu a odlétají daleko na jih za lepšími a vldnějšími podmínkami. Autorka by tak chtěla odletět s nimi do lepšího světa a opustit tak všechny své problémy. Opuštění světa pak tažní ptáci symbolizují i v básni *Rozpad* od Georga Trakla.

*„sleduji lety ptáků, krásné, ryzí.
Semknutí v šicích jak procesí mizí
v podzimních dálkách, v světě širém.“²*

Zde ptáci odlétají na jih do světa, který je zvládne uživit. Za sebou zanechávají hniující a rozpadající se svět, který už ani jim nestačí. Můžeme to vyložit tak, že ptáci, kteří ještě neshnili a pořád zůstávají ryzí a krásní, opouští krajinu, kterou můžeme popsat jednoduše jedním slovem: rozpad. Ptačí let tak může symbolizovat opuštění, ale také by mohl symbolizovat návrat zpět do starého domova, který se znovuzrodil, a tak zde ptáci mohou opět pokojně žít. Tažní ptáci se totiž po půl roce vrátí zpět na sever, kde se rozmnoží a starají o svá ptáčata. Tudíž může návrat ptáků symbolizovat znovuzrození.

Majestátnost a elegance letu inspiruje a fascinuje lidi. Proto místy objevíme ptačí let jako symbol něčeho krásného, ale nedosažitelného, něčeho jako sen. Takto zobrazen najdeme ptačí let v básni *Klid a mlčení* od Georga Trakla, kde přímo píše:

*„Stále však dojímá černý let ptáků
přihlížejícího, svátost modrých květů,“³*

¹ Malý 2007, str. 74

² Malý 2007, str. 83

³ Trakl 2017, str. 119

Elegance letu navodí čtenáři pocit až mrazivého klidu, který vyjadřuje báseň. Zároveň přihlížejícího let ptáků okouzлил a dojal svou krásou, co značí, že se jedná o něco až magického. Ale cokoli dokonalého jako ptačí let může i vyvolat strach, strach z neznáma a z odlišnosti. To, co létá, nemůžeme zavřít, nebo spoutat, a tak to nekontrolujeme. Když něco nekontrolujeme, tak nás to děsí, a může se to stát špatným znamením. To se stalo důvodem, proč si také Georg Trakl vybral za znamení temna ptáky ve své básni *Chlapci Elisovi*, kde píše, že chlapcův zánik předznamenává volání kosa a temné znamení ptačího letu.⁴ Temnota předznamenává smrt, jelikož nevíme co se v ní nachází, což nás děsí. Strach z tmy mají lidé v sobě zakořeněný, když se ve tmě ještě k tomu ozve křik ptáka, kterého nevidíme, tak to člověka dokáže velmi vyděsit. I tohoto jevu využívá G. Trakl v další ze svých básních, jménem *V měsíčním svitu*.

„Ve větvích ještě ptačí švitoření
a pavouci se po zdech rozlézají.“⁵

Zde používá ptačího švitoření ve tmě, aby dosáhl strachu a napětí ve čtenáři. Švitoření totiž může připomínat smích, nebo šuškáni lidí, kteří si vypráví pomluvy. Když se něco takového ozve ze tmy, tak to na člověka působí nepříjemným dojmem, stejně jako některé z dalších veršů této básně. Pomocí těchto jednoduchých vjemů tak může autor čtenáře i vystrašit.

Ptáci ale člověka neděsí pouze svým létáním. Existuje mnoho jiných aspektů, které nás děsí a z některých ptáků dělají výborné lovce. Například jejich pařáty a zobák zvládnou u některých druhů i thrat maso. To rozhodně dokáže nahnat člověku strach. Stejně tak může děsit i jejich hlas, a ještě více může vyděsit jejich křik. Proto mohou ptáci reprezentovat i teror, jako například v básni *Podzimní pocit* od Paula Boldta.

„Do listí dubů usedají ptásci,
ti mrchožraví, s křídly nachovými.
Korunu stromu protnou spáry svými
a jejich křik a pískot v tmách se ztrácí.“⁶

Zde autor použil ptáky k vyjádření toho, že na podzim vše jakoby umírá a stává se temným, protože mnoho zvířat a rostlin umírá. Když zemře velká část přírody, tak celý svět jakoby potemní. K dosažení tohoto pocitu autorovi posloužily motivy ničivých spárů a strašného křiku, které dokáží vzít lehce život. Tato vlastnost tak ideálně slouží k vyjádření autorova pocitu z podzimu.

Ne všichni ptáci ale křičí, někteří dokonce zpívají. Ptáky, kteří umí takto zpívat, nalezneme většinou pod řádem pěvců. Pod tento řád spadají například slavíci, skřivani, nebo vrabci. V básních se objevuje poměrně často, jelikož tento řád zahrnuje okolo poloviny všech ptáků a mnoho jejich zástupců žije i u nás. Jednotlivé druhy ptáků z tohoto řádu si lidé většinou asociují se zpěvem. Také většina z našich zástupců neemigruje na zimu, teda až na pár výjimek, tudíž je můžeme potkat i v zimě. Tyto dvě skutečnosti vedou k tomu, že se tyto ptáci mohou zastupovat opuštěné lidi (věci, atd.). Přesně takto, v již dříve zmíněné básni *Rozpad*, zastupuje kos poslední z živých.

„V tom závan rozpadu mne rozechvívá.
Z rezivých mříží rudá réva letí.
Kos v holých větvích nařikavě zpívá.“⁷

Taky si můžeme povšimnout toho, že básník píše, jak kos zpívá smutnou píseň. Tato asociace do básně velice dobře zapadá, jelikož při poslechu kosů poznáte, že jejich zpěv zní melodicky a může navodit pocit melancholie. Smutná píseň též vyjadřuje žalostnou situaci, ve které se kos nalézá. Kos

---

⁴ Trakl 2017, str. 102

⁵ Trakl 2017, str. 97

⁶ Malý 2007, str. 139

⁷ Malý 2007, str. 83

se totiž octl osamocen v rozpadajícím se světě, a tak dělá jediné, co umí, zpívá. Zpívá ale žalostně, což dále vyjadřuje nejen kosovo trápení, ale i celou náladu básně.

Zpěv těchto ptáků zná každý z nás, protože ho slyšíme kdykoliv si vyjdeme do přírody a někdy dokonce i ve městě. Ptačí zpěv může znít krásně a někdy nás může dost otravovat. Nejčastěji ho slyšíme po ránu, nebo večer, protože tehdy mají největší klid, a tak jejich aktivita stoupá. Dalo by se říci, že tyto zvuky nás běžně provází a již jsme si na ně zvykli. Staly se již symbolem klidného rána i večera. Proto se tyto znaky objevují v básni *Ráno* od Jakoba van Hoddise.

*„Poslouchej! Křičí vrabci
a venku v polích,
kde se divočejší vítr prohání,
zpívají skřivani.“⁸*

Zde má křik vrabců a zpívání skřivanů v polích připomenout klid a krásu přírody pomocí běžné asociace s ptáky zpívajícími po ránu. Takto může autor pomocí jednoduchého přirovnání navodit pocit příjemného rána.

Za speciální případ pěvců považují rod *corvus*, který se řadí pod čeled' krkavcovitých. Tento rod zahrnuje havrany, vrány, krkavce a kavky. Tito povětšinou černí ptáci mají u lidí dost špatnou pověst. Většinou se spojují se smrtí, nebo s nemocemi. Lidé si je takto nelichotivě asociují z mnoha důvodů. Například zbarvení jejich peří připomíná pohřební náladu, jelikož černá je barva smutku. Krkavcovití se také živí (mimo jiné) na mršinách, často je tak najdeme jak krouží nad lesem, nebo polem a na zemi pod nimi se pravděpodobně nachází mrtvola. Toto chování pravděpodobně zapříčinilo celou asociaci se smrtí. Dalším faktorem, který tyto inteligentní ptáky váže se smrtí, se stal jejich hlas. Narozdíl od ostatních pěvců nezní jejich hlas tak líbivě a melodicky. Slova jako krákání, nebo křik se používají na popis jejich hlušného a pro některé nepříjemného hlasu, což samo o sobě vypovídá o lidském názoru na tyto ptáky. Dokonce i jejich jména zní výhružně, kvůli písmenu *r*, které obsahují, havran, vrána, krkavec. Celkově pak ptáci rodu *corvus* představují dokonalou metaforu smrti a v básních je tak často najdeme.

Expresionistické básně nepředstavují výjimku a taktéž používají ptáky tohoto rodu jako symbol, nebo předzvěst smrti. Ferdinand Hardekopf takto využil křiku havrana v básni *Pozdě*.

*„Šedý vzduch proudí do dáli.
Les usnul. Havran křičí do dáli.
Jedině slzy konec oddálí,
dělí mě od ohnivých muk.“⁹*

Zde havran zastává roli posledního znamení smrti. Tento verš působí na čtenáře znepokojivě, protože představa, že posledním zvukem, který člověk uslyší, se stane havraní křik, je rozhodně zneklidňující. Navíc označení křik samo o sobě asociuje nepříjemné pocity, jako zoufalství, nebo vztek. Celkově tak báseň působí až varovně. Dále můžeme najít symbol těchto ptáků, konkrátně vran (v originále havranů) v básni *Najednou přijde velké umírání...* od Georga Heyma.

*„Zvířata ryčí ze studených doupat,
Vzlétají vrány rudým podvečerem.
Náhle schne každé z nerozvitých poupat.“¹⁰*

Z básně můžeme vyrozumět, že na svět přichází náhle apokalypsa. Všechna příroda umírá, zvířata křičí, ale vrány klidně letí pryč. Vrány se zdají nepohnuté touto situací a klidně si letí pryč ze země,

---

⁸ Malý 2007, str. 15

⁹ Malý 2007, str. 147

¹⁰ Malý 2007, str.29

protože znají dobře smrt a ví co přijde. Z této části pak vyvstává znepokojivá otázka: Co přijde tak špatného, že i vrány odlétají?

Zástupci rodu corvus ale nemusí nutně předznamenat smrt. Stejně tak mohou sloužit k utvoření melancholické atmosféry. Jejich černé zbarvení navozuje pocit smutku a specifický hlas zase může působit strašidelně a varovně. Spolu s jejich pověstí to z nich dělá ideální kulisu k pochmurné básni. Toho využil Yvan Goll v básni *Smuteční pochod*, kde popisuje pohřební průvod.

„*Pohřební průvod - co já mezi nimi?*

Bičován deštěm, křídly havraními

ovíván, vidím staré vdovy v poutech tance“¹¹

Děšť, vdovy, havrani a jiné symboly přesně vykreslují ponurou a truchlivou atmosféru pohřbu. Havrani nejen že utvářejí náladu básně čistě svou přítomností, ale mají zde i vedlejší účel. V básni se totiž nepíše přímo o havranech, ale o jejich křídlech, která ovívají. Takto autor přidal do básně i další vjem, čtenář může pocítit vítr. Vítr navíc dále prohlubuje pocit nehostinného počasí, které panuje při průvodu. Tudíž pouze pomocí zmínky havranů dokázal básník navodit celou atmosféru.

Další ptáci, kteří se objevují v expresionistických básních, patří do řádu dlouhokřídlých a jmenovitě se jedná o racky. Tito ptáci žijí nejčastěji na pobřeží u moře, často se pak spojují s mořeplavectvím. Jak již název jejich řádu napovídá, tak se tyto ptáci pyšní výjimečnými křídly. Křídla rackům umožňují pohybovat se velmi obratně ve vzduchu, mohou například jen tak plachtit nad mořem, a pak se najednou střemhlav vrhnout do vody a ulovit rybu. Ve vzduch dokáží i přes jejich velikost manévrovat velmi precizně, což se stalo inspirací některým básníkům. Takto se nechal inspirovat i básník Ernst Blass. Racka použil jako průvodce, který provází námořníky na moři ve své básni *Západ slunce*.

„*Veliké slunce s hedvábnými racky,*

vyplouvá nad moře.“¹²

V tomto případě ale místo námořníka zastává Slunce, které pluje svítit do jiného světa. Hedvábný racek může jako jediný stíhat a provázet Slunce na dlouhé cestě, právě díky jeho výjimečným leteckým schopnostem a znalosti moře. Báseň *Zpěvy* od Gottfrieda Benna též využívá symbolu racka.

„*Lístiček řasy, nebo duna v poušti*

navátá větrem - to lze unést.

Už hlava vážky, křídlo racka spouští

koloběh strachu, smutku a bolesti.“¹³

V této básni symbolizuje křídlo racka let, pohyb vzhůru a rozvoj, které se básníkovi nezamlouvají, protože touží po tom, aby se vrátily staré časy. Jelikož se básník chce přeměnit do nižší formy (do buňky, řasy atp.), tak odmítá pokrokovost racka a vážky v letu vzhůru, kteří dle něj akorát přináší bolest a smutek. Ač autor odmítá pokrok, tak vlastně přirovnává racka k pokroku a letu vzhůru, což z našeho pohledu znamená dobrou věc a poklonu rackům.

Zjev papouška v básni mě trochu zaskočil, ale při delším uvažování mi došlo, že jeho použití dává smysl. Papouška pokrývá pestrobarevné peří, které člověka na první pohled uchvátí. Navíc pochází z exotických krajů a umí napodobovat zvuky, které slyší, což přidává na jeho přitažlivosti. Kdyby ale neměl na sobě pestrobarevné peří, ale místo něj peří normální, třeba hnědé, tak by všichni hned viděli, že je to pták jako každý jiný. Na papouškovi nenajdeme nic výjimečného, kromě jeho peří. Tohoto si všiml a využil i Jakob van Hoddis ve básni *Anděl smrti*.

---

¹¹ Malý 2007, str. 146

¹² Malý 2007, str. 138

¹³ Malý 2007, str. 67

„Pak ležel k loži starce, tiše, kradí,
a zjevil se mu v peří papouška.
Kráká mu dávnou litanii mláde,
o útlé dívce starou píseň štká.“¹⁴

V této části se stal anděl smrti papouškem a svým pestrým peřím svádí starce, aby se vzdal života. Papoušek zde využívá jak svého vzhledu, tak svého klamavého hlasu, které mu pomáhají oklamat starce. Stejného přirovnání použil i básník Klabund v názvu své básně *Pestrý pták*. Báseň vyjadřuje to, jak povrchně se chová dnešní společnost. Všichni hledí jen na vzhled a nedochází jim, že stejně se ve vnitru vše rovná. Pestrý pták tak představuje zaslepenost lidí a jejich neschopnost dívat se skrze jeho pestré peří, které je pouhou iluzí výjimečnosti.

Ptáci vynikají nad ostatními zvířaty v mnoha ohledech, létají, jejich peří můžeme nalézt skoro v jakékoliv barvě, jejich hlas může být krásný, ale také i děsivý a mnoho z nich má vynikající lovecké schopnosti. Ptáci tak člověka od pradávna fascinují, a tak je také lidé začali pozorovat. Na základě těchto pozorování si lidé jednotlivé ptáky začali asociovat s různými událostmi, a tak vznikly různé pověry a příběhy, které se dodnes drží v lidském povědomí. Ptákům tak člověk může dát všemožné významy. Může je použít jako symbol znovuzrození, ale i opuštění a smrti, jako symbol elegance a vznešenosti, stejně jako symbol teroru a děsu, nebo jako symbol ryzosti, avšak také jako symbol iluze. Tato mnohovýznamnost expresionisty doslova uchvátila, pomocí ptáků mohou vyjádřit jakoukoliv emoci, i nemilou. To se stalo důvodem, proč se objevuje tolik ptáků v expresionistických básních.

Zdroje:

HEYM, Georg, Gottfried BENN, Jakob van HODDIS a Georg TRAKL. *Prokletí básníci německé poezie*. Přeložil Radek MALÝ, ilustroval Pavel PREISNER. Ve Zlíně: Archa, 2017. Poezie (Archa). ISBN 978-80-87545-55-3.

MALÝ, Radek, ed. *Držice v drzých držkách cigarety: malá antologie poezie německého expresionismu*. Praha: BB/art, 2007. ISBN 978-80-7381-074-0.

---

¹⁴ Malý 2007, str. 20